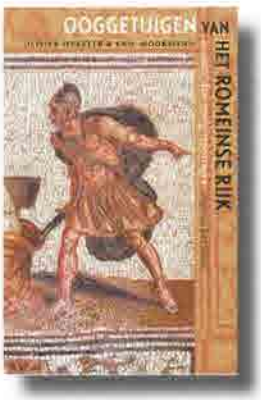

bestuur, zoals het dat tijdens de Republiek eveneens niet kende. Wij zijn een gedecentraliseerd land, waarin de overlegcultuur hoogtij viert en veel zaken die volgens de wet verboden zijn door de vingers worden gezien. In de tijd van de Republiek gold dat voor het oogluikend toestaan van andere godsdiensten en culturen. De kerk werd geen staatskerk, maar een publieke kerk, precies als nu, alleen was het toen de enige officiële.
De tolerantie gold volgens de auteur tevens voor het verlichte, humanitaire denken dat via Erasmus langzaamaan wortelde in het denken van de Nederlandse samenleving. Dit zorgde ervoor dat de scherpe kanten van het extremistische calvinisme af werden geslepen waardoor de eenheid van de Noord-Nederlandse staat behouden kon blijven.
Maar, zegt Wilschut, kritische geluiden uit de hoek van het orthodoxe, dogmatische denken zijn wel degelijk gebleven.
Het boekje ziet er in zijn geheel heel fraai uit en is mooi vormgegeven. Het is helder en overzichtelijk geschreven en bevat bovendien erg mooie afbeeldingen van schilderijen en prenten. Net als in de andere delen van de *Kleine geschiedenis van Nederland* worden sommige onderwerpen in een kadertje gezet, wat op zich handig is bij te naslaan. Voorbeelden hiervan zijn Maarten van Rossum die Den Haag plundert, de renaissance, Erasmus, de Staten-Generaal die het Plakkaat van Verlating aanneemt en Balthasar Gerards. Het mooie overzicht, met een chronologische vermelding achterin, is heus fraai, maar ook voor dit deel geldt dat het niet per se beter is of meer biedt dan andere, eerder verschenen overzichtswerken van dit tijdvak. Toch, *De tijd van ontdekkers en hervormers* is een overzichtelijk boekje dat niet misstaat als handleiding voor de docent in de klas. Het geeft op een aardige en goed leesbare wijze een helder overzicht van de geschiedenis van 1500 tot 1600.

Martijn Strobos

OLIVIER HEKSTER EN ERIC MOORMANN (SAMENST.), *OOGGETUIGEN VAN HET ROMEINSE RIJK IN MEER DAN ZESTIG REPORTAGES*
(BERT BAKKER: AMSTERDAM 2007), 195 BLZ., € 17,95.

Tacitus is misschien de grootste schrijver uit de Oudheid. Met vlijmscherpe notities over zijn tijdgenoten en over de generatie van hun (groot)vaders vormt zijn werk, dat naar de vorm descriptief is (het betreft Historiën, Jaarboeken, een biografie etc.), zo'n bonte verzameling indrukken dat zijn publiek van verbazing naar verbazing leest. Verbazing over het groteske is dat vaak: uitspattingen van heersers, kruiperigheid of juist grote weerspannige moed van onderdanen.
Er is een passage waarin Tacitus het Britse stamhoofd Calgacus laat spreken tot zijn *fellows*, vlak voor een grote veldslag tegen de Romeinen. Calgacus gaat ervanuit dat deze slag beslissend zal zijn voor de vrijheid van Britannia. Hij vat zijn visie op de Romeinse expansiedrift samen met de beroemde woorden *ubi solitudinem faciunt, pacem appellant* (waar ze een woestenij creëren noemen ze die 'vrede').
Deze woorden zijn een verdichtsel of, waarschijnlijker, een verzinsel van Tacitus, die schreef voor een voornaam en geletterd publiek dat bekend was met een traditie van beschrijvingen van vreemde volken en met een traditie van redevoeringen in literaire historiografie. De samenstellers van het boekje *Ooggetuigen van het Romeinse Rijk* nemen deze passage op als voorbeeld van wat 'dagelijkse realiteit' was voor provincialen in Tacitus' tijd. Ook zij geven aan dat de toespraak fictief is (ze vergeten echter aan te geven wie er spreekt – een kleine maar verwarrende omissie).
Precies dit is de moeilijkheid waarmee in dit boekje herhaaldelijk wordt geworsteld: het grootste deel van de teksten die wij over hebben uit de Oudheid heeft een literair karakter. De auteurs hebben met hun teksten een bepaald retorisch of poëtisch effect beoogd. Dat maakt dat deze teksten niet zonder kennis van context en literatuurgeschiedenis kunnen worden begrepen. Hekster en Moormann geven in de inleiding aan, dat ze zich van deze problematiek bewust zijn en ze geven per tekstje enige toelichting. Desondanks blijft het hier en daar lastig om de teksten te lezen als 'ooggetuigen'; van een ooggetuige verwacht je immers dat hij zo zakelijk mogelijk probeert te vertellen hoe iets was.
Maar laat de titel van de serie niet in de weg staan van de waardering van het werk. De samenstellers hebben een mooie selectie ge-

maakt van antieke teksten uit het Romeinse Rijk, zodat het boekje garant staat voor veel bloemleesplezier. Fans van Asterix zullen met herkenning de beschrijving lezen van de opbouw van een legerkamp. Bourgondiërs kunnen smullen van de decadentie bij Trimalchio's dinerpartij. Het spektakel dat Apuleius beschrijft in een provinciaal amfitheater is waarschijnlijk verdicht, zoals Calgacus' rede, maar toch geeft het een mooi beeld van dergelijke shows (waarvoor we ook andere getuigenissen hebben). Meer prozaïsche teksttypen zijn ook geselecteerd: grafschriften, wetteksten, graffitti; hierbij is gekozen voor bijzondere gevallen, dus niet voor de alledaagse norm. Ook dit komt het leesplezier ten goede.

Siward Tacoma

FELIPE FERNÁNDEZ-ARMESTO, *HOE DE WERELD WERD ONTDEKT. GESCHIEDENIS VAN DE ONTDEKKINGSTOCHTEN.*
(SPECTRUM: UTRECHT 2007) 464 BLZ., PRIJS € 39,95.

Een grote uitdaging voor ontdekkingsreizigers was het vinden van een bevaarbare route tussen de noordelijke Stille Oceaan en de noordelijke Atlantische Oceaan, de zogenaamde Noordwestpassage. In de negentiende eeuw werd deze zoektocht voor vele Engelsen een obsessie. 'In september 1846 kwamen de schepen van John Franklin in het ijs vast te zitten voor twee winters en twee zomers. Franklin en vierendertig man overleden aan mysterieuze ziekten. In april 1848 verlieten de overlevenden de schepen om naar het zuiden te lopen. Allen kwamen onderweg om als gevolg van honger, scheurbuik en mogelijk loodvergiftiging door de soldeer die was gebruikt voor het sluiten van conservenblikken.'
Wie het zoveelste verhaal over Marco Polo, Columbus of Livingstone verwacht, komt bedrogen uit. Dit boek biedt meer. Behalve de geschiedenis van de ontdekkingsreizen, beschrijft Fernández-Armesto ook volksmigraties in alle delen van de wereld, beginnend ongeveer 150.000 jaar geleden. Het boek bevat twee verhaallijnen. Het eerste verhaal is een overzicht van de ontwikkeling van één cultuur, die van de *Homo erectus*, tot de opsplitsing van deze ene cultuur in meerdere culturen en de spreiding ervan over de wereld. Deze samenlevingen gingen in de loop der tijd steeds minder op elkaar lijken. De beschrijvingen uit dit eerste deel berusten vooral op archeologische vondsten en antropologische gegevens. Het tweede verhaal, dat het grootste deel van het boek beslaat, beschrijft de toenadering en de contacten tussen al die verschillende culturen. Hierin is een grote rol weggelegd voor verkenners, pioniers, handelaren, idealisten en wetenschappers. Vooral dit deel bevat fragmenten van kronieken die veel fantasieën en sensationele gebeurtenissen schetsen, maar ook veel beeldend en betrouwbaar materiaal leveren.
Bestaan er typisch West-Europese kenmerken waardoor West-Europa de leiding nam in de ontdekking van de wereld? Waarom mislukten de meeste ontdekkingstochten? Waarom kenden veel gebieden en volken een lange geschiedenis van isolement? Alle vragen worden zorgvuldig beantwoord.
En wat valt er nog te ontdekken in 2008? 'Evolutie houdt nooit op (...). Technologie biedt mogelijkheden om de dingen anders te zien – van dichtbij of vanuit een andere hoek (...). De diepte van de oceaan, de aarde onder de aardkorst, het bladerdak van het regenwoud, de bovenste laag van de atmosfeer – de verkenning hiervan staat nog in de kinderschoenen.' Een uitdaging in de eenentwintigste eeuw!

Anny Hartgerink

ADRIAN GOLDSWORTHY, *CAESAR*
(ANTHOS: AMSTERDAM 2007), 640 BLZ., € 29,95.

'Es dauerte (...) Jahrhunderte, bis mann begriff, daß Cäsar nicht bloß den Römern eine neue Provinz erobert, sondern die Romanisierung der westlichen Landschaften begründet habe.' Met deze woorden schetste Theodor Mommsen meer dan een eeuw geleden het belang van Caesars campagnes in Gallië: een omslagpunt in de Europese